

MODERN ZAZA EDEBİYATINDA ALEVİLİĞİN ETKİSİ THE INFLUENCE OF ALEVISM ON MODERN ZAZA LITERATURE

İLYAS AKMAN*

Sorumlu Yazar

Öz

Her millette olduğu gibi Zaza halkı arasında da dinî inanç noktasında farklılıklar söz konusudur. Zazaların yaklaşık olarak yarısı Alevi yarısı da Sünni mezhebine bağlıdır. Tunceli ilinde ve Sivas'ın İmranlı, Zaza, Kangal, Ulaş, Divriği; Erzincan'ın Tercan, Çayırılı, Üzümlü; Bingöl'ün Yedisu, Kiğı, Yayladere; Erzurum'un Hınıs, Tekman, Çat; Kayseri'nin Sarız, Develi; Muş'un Varto; Elazığ'ın Karakoçan; Gümüşhane'nin Şiran; Ardahan'ın Göle; Kars'ın Selim ilçelerinde yaşayan Zazaların çoğunluğu Alevilik inancına mensuptur. Zazaca yazan yazarlara bakıldığında da aşağı yukarı benzer bir tablo ile karşılaşılır. Bu durum edebî eserlerin içeriğine etki eder. Alevi Zaza yazarların eserlerine bakıldığında Alevilik inancına fazlasıyla yer verildiği görülür. Alevilik inancı ülkedeki ana akım inanç olmadığından Alevi yazarlar inançlarının geleceğini tehlike altında görüyorlar. Bu nedenle kaleme aldıkları romanlarda, hikâyelerde, şiirlerde inançlarına dair birçok unsura yer verirler. Öyle ki Aleviliğe dair hiçbir bilgiye sahip olmayan herhangi bir okur sadece Alevi Zaza yazarların eserlerini okuyarak Alevilik inancı hakkında kapsamlı bilgi sahibi olabilir. Bu eserlerde Alevilik inancının ritüelleri, dinî şahsiyetleri, tarihî hadiseler ile Alevi toplumunun sosyal örgütlenme biçimi başta olmak üzere birçok konuya yer verilir. Bunun doğal sonucu olarak eserlerde Kerbela, On İki İmam orucu, aşure, musahiplik, pirlük, ikrar, güneş duası, düşkünlük, Gağan bayramı, gülbank gibi konular ile Hızır, Düzgün (Duzgün) Baba, Munzur (Mızur) Baba, Goşkar (Koşkar) Baba, Pir Sultan Abdal, Hesar (Şeker) Baba, Tujik (Sultan) Baba, Babamansurlu Seyid Nesimi ve Celal Abbas gibi dinî şahsiyetlerle karşılaşılır. Bu çalışmada, söz konusu konu ve kişilerin Zazaca yazılmış olan roman, hikâye ve şiir kitaplarında kendilerine nasıl yer buldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zaza Edebiyatı, Alevilik İnancı, Kerbela, Hızır, Musahiplik.

Abstract

As in every nation, there are differences in religious beliefs among the Zaza people. Approximately half of the Zaza people living in Turkey are Alevi and the other half are Sunni. The majority of Zazas living in Tunceli province and the districts of İmranlı, Zaza, Tercan, Çayırılı, Uzumlu, Varto, Yedisu, Kiğı, Yayladere, Hınıs, Karakocan, Sıran, Sarız, Develi, Zaza, Kangal, Ulaş, Divriği, Tekman, Göle, Selim, Cat are members of the Alevi denomination. When we look at the authors who write in Zazaki, we come across a similar picture. In other words, approximately half of the Zaza authors are Alevi and the other half are Sunni. This situation directly affects the content of literary works. When we look at the works of Alevi Zaza authors, we see that the Alevi belief is given a lot of space. Since the Alevism belief is not the dominant and widespread belief in the country, Alevi authors see the future of their belief as

Araştırma Makalesi / Künye: AKMAN, İlyas. "Modern Zaza Edebiyatında Aleviliğin Etkisi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 114 (Haziran 2025), s. 153-173. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1598974>

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: ilyas-akman@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2146-2100

under threat. For this reason, they include many elements of their belief in the novels, stories and poems they write. So much so that any reader who has no knowledge of Alevism can gain comprehensive information about the Alevism belief by simply reading the works of Alevi Zaza authors. These works cover many topics, including the rituals of the Alevi belief, religious figures, historical events, and the social organization of the Alevi society. In the works, we come across subjects such as Karbala, the Twelve Imams fast, Ashura, Musahiplik (companionship), Pirlık (Elderly), İkrar (confession), praying to the sun, dsknlk (to exclude someone from society), Gagan holiday, gulbank, and religious figures such as Hizir, Duzgun (Duzgin) Baba, Munzur (Mizur) Baba, Goskar (Koshkar) Baba, Pir Sultan Abdal, Heser Baba, Tujik (Sultan) Baba, Babamansurlu Seyid Nesimi and Celal Abbas. In this study, it was tried to reveal how these subjects and religious figures found a place for themselves in novels, stories and poetry books written in Zazaki.

Key Words: Zaza Literature, Alevi Belief, Karbala, Hizir, Companionship.

Giriş

Türkiye mozaiginin önemli halklarından olan Zazaların yaklaşık olarak yarısı Alevi yarısı da Sünni'dir. Zaza edebiyatındaki yazarların da yaklaşık yarısı Alevi yarısı da Sünni topluluğa mensuptur. Hem Alevi hem de Sünni Zaza yazarlar eserlerini Zazaca yazarak dillerinin yok olmaması için çaba gösterirler. Ancak Alevi yazarların bir kaygısı ve amacı daha vardır. Onlar Alevilik inancını da diri tutma kaygısı güderler. Bu nedenle hemen hemen tüm Alevi Zaza yazarların eserlerinde Alevilik inancı kendisine yer bulur. Aleviliğe dair hiçbir bilgiye sahip olmayan herhangi bir okur, sadece Alevi Zaza yazarların eserlerini okuyarak Alevilik inancı hakkında kapsamlı bilgi sahibi olabilir. Aleviliğin Zaza edebiyatındaki etkisi daha ilk yazılı Zazaca metinde kendisini gösterir. Zaza edebiyatının ilk yazılı metni Aleviliğe dairdir. Veysel Yıldızhan'ın da aktardığı gibi Sultan Efendi (İsa Beg bin Ali) tarafından 1798 yılında basılan bu metin 2 makaleden oluşmaktadır. Bu eserin tam hali bugüne kadar yayımlanmadı. Mustafa Dehqan eser hakkında yazdığı makalesinde metne dair bilgiler vermektedir. Dehqan, söz konusu eserin giriş ve sonucundan birer sayfa paylaşarak araştırmacıların eserden 98 kelimeyi görmesini sağlar. Bu kelimelerden eserin Siverek-ermik Zazacası ile yazıldığı anlaşılmaktadır (Yıldızhan, 2020, 114). Eser 32 varaktan oluşmaktadır ve Hz. Ali, Alevi toplumu ve Alevilik inancı hakkındadır (Dehqan, 2010, 2). Aleviliğin modern Zaza edebiyatındaki etkisine geçmeden önce Zazalar ve Zazaca hakkında genel bazı bilgilerin verilmesi faydalı olacaktır.

Türkiye'deki Zaza nüfusunun ne kadar olduğuna dair güncel ve kapsamlı bir çalışma henüz geereştirilmediğinden bu konuda net bir şey söylemek çok zordur. Türkiye'de 4-6 milyon arası (Keskin, 2015, 94), 5-6 milyon arası (ağlayan, 2020, 147), ya da doğrudan 6 milyon (Karataş, 2016, 10) Zaza nüfusunun olduğuna dair farklı yorumlar dile getirilmektedir. Fransa, İsveç, Danimarka, Almanya, Avusturya, İsvere, Hollanda, Belçika başta olmak üzere Avrupa lkelerinde yaklaşık bir milyon Zaza'nın yaşadığı da ifade edilir (Karataş, 2016, 71). Kenan Karataş'ın aktardığı gibi Zazaların yoğun olarak yaşadığı yerler şuralarıdır: Bingöl'n merkezi ile Adaklı, Genç, Karlhova, Kiği, Solhan, Yayladere, Yedisu ilçeleri; Tunceli'nin merkezi ile Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazimiye, Ovacık, Pertek, Pülümür ilçeleri; Diyarbakır'ın merkezi ile ermik, ınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro, Kocaky, Kulp, Lice ilçeleri; Elazığ'ın merkezi ile Karakoçan, Maden, Arıcak, Palu, Kovancılar, Sivrice, Alacakaya ilçeleri; Erzurum'un Tekman, Karayazı, Hınıs, at, Aşkale ilçeleri; Erzincan'ın Çayırılı, İli, Kemah, Tercan, zml ilçeleri; Gümüşhane'nin Kelkit, şiran ilçeleri; Malatya'nın Ptrge, Arapgir, Arguvan ilçeleri; Sivas'ın Kangal, Zara, Ulaş, İmranlı, Divriği, Hafik ilçeleri. Bunların dışında Bitlis'in Mutki, Adıyaman'ın

Gerger, Aksaray'ın Ortaköy, Ardahan'ın Göle, Batman'ın Sason, Kars'ın Selim, Kayseri'nin Sarız ve Develi, Konya'nın Ereğli, Mardin'in Derik, Muş'un Varto, Siirt'in Baykan, Şanlıurfa'nın Siverek, Tokat'ın Almus ilçelerinde de Zazalar yaşamaktadır (Karataş, 2016, 90-91). İnanç noktasında ise Zazaların yarısı Sünni iken yarısı Alevi'dir. Tunceli ilinde ve Sivas'ın İmranlı, Zara, Kangal, Ulaş, Divriği; Erzincan'ın Tercan, Çayırılı, Üzümlü; Bingöl'ün Yedisu, Kiğı, Yayladere; Erzurum'un Hınıs, Tekman, Çat; Kayseri'nin Sarız, Develi; Muş'un Varto; Elazığ'ın Karakoçan; Gümüşhane'nin Şiran; Ardahan'ın Göle; Kars'ın Selim ilçelerinde yaşayan Zazaların çoğunluğu Alevilik inancına mensupken (Tankut, 2000, 13) diğer bölgelerde yaşayan Zazalar çoğunlukla Sünni'dirler. Sünniler de kendi içlerinde Hanefi ve Şafii diye ikiye ayrılırlar. Aksaray, Gerger, Siverek, Çüngüş, Çermik, Maden Zazaları genelde Hanefi iken diğer Sünni bölgelerin Zazaları çoğunlukla Şafii'dirler. Bunun dışında Adıyaman Gerger'de anadili Zazaca olan Süryani ve Ermeni Hıristiyan Zazalar da vardır (Keskin, 2015, 94). Her ne kadar bugün Zaza ve Zazaca isimleri yaygın olarak kullanılsa da Zazaların kendilerini ve dillerini adlandırmaları tarih boyunca çeşitlilik arz etmiştir.

Tunceli, Erzincan ve Bingöl'ün Alevi Zazaları çoğunlukla kendilerine Kırmanc dillerine de Kırmanci derlerdi. Diyarbakır'ın kuzey bölgelerinde, Bingöl'de ve Elazığ'ın bu iki ilin sınırlarına yakın yerlerinde yaşayan Zazalar ise kendilerini daha çok Kırd ve dillerini de Kırdki şeklinde adlandırırlardı. Çermik, Çüngüş, Siverek, Gerger, Mutki, Pötürge, Baykan bölgelerinde yaşayan Zazalar ise kendilerini Dımılı, dillerini de Dımılki diye adlandırırlardı. Elazığ, Bingöl ve İç Anadolu'nun bazı bölgelerinde ise öteden beri bazı Zazalar kendilerini Zaza, dillerini de Zazaki diye adlandıragelmüşlerdir (Zılan, 2019, 305-337). Ancak ifade edildiği gibi günümüzde tüm bölgelerde Zazaların çoğunluğu artık kendilerini Zaza dillerini de Zazaca diye adlandırırlar.

Bugüne kadar modern Zaza edebiyatında Alevilik inancının etkisini kapsamlı şekilde ele alan bir bilimsel makale yazılmadığı için böyle bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyuldu. Bu çalışmada Zazaca yazılmış olan roman, şiir ve hikâye kitaplarında, Alevilik inancının kendisine nasıl yer bulduğu konusu üzerinde durulacaktır. Bu konu üzerinde durulurken dinî şahsiyetler bölümünde önemli dini şahsiyetler hakkında anlatılagelen ve Zaza yazarlarının da eserlerinde yer verdikleri menkıbelerden de söz edilecektir.

1. Kerbela, On İki İmam Orucu ve Aşure

Muaviye ölmeden önce oğlu Yezid'i halife olarak işaret eder ve nitekim o öldükten sonra Yezid halife ilan edilir. Fakat Hz. Hüseyin ve çevresi onun halifeliliğine biat etmezler. Hüseyin Yılmaz'ın da aktardığı gibi Medine valisi biat konusunda onları zorlayınca Hz. Hüseyin ve taraftarları Mekke'ye göç ederler. Orada da biata zorlanınca Hz. Hüseyin mücadele kararı alır ve destek bulacağına inandığı Kûfe'ye doğru yola koyulur. Fırat nehrinin kenarındaki Ninova'ya vardıklarında Hz. Hüseyin ve beraberindekiler suyun da olduğu bir bölgede konaklamak isterler. Ancak Kûfe valisi buna izin vermez ve onlar kurak bir yer olan Kerbela'da kuşatılırlar. Çıkan savaşta Hz. Hüseyin ve 72 yakını öldürülür. Gerçekleşen bu trajik ölümler yüzyıllarca şiirlere, romanlara konu olur ve Müslümanların gönlünde derin bir etki bırakır (Yılmaz, 2023, 73-74). Aleviler, Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının Kerbela'da susuz kalışlarını yâd edip katledilmelerinin yasını tutmak için On İki İmam orucunu tutarlar (Bozkuş, 2008, 48). Bugünlerde tırnak ve saç kesilmez, vücut yıkanmaz. Yemek için hayvan

kesilmez, zararlı hayvanlar dahi öldürülmez. Bugünlerde her ne şekilde olursa olsun kan akıtmak yasaktır. Hatta bazı Alevi bölgelerinde bu günlerde bıçak ele alınmaz (Çem, 2009, 70). Bugünlerde yumurta gibi yuvarlak yiyecekler de tüketilmez (Kaya, 2014, 253). Oruç tutulan günlerden sonra da On İki İmam çorbası yani aşure pişirilip komşulara dağıtılır.

Zaza edebiyatında Alevi yazarlar eserlerinde Kerbela olayına, On İki İmam orucuna ve aşureye yer verirler. Hatta bazı eserlerde bu konular hakkında ayrıntılı bilgiler verilir. Bu eserlerden biri Hesên Dilawer Dêrsim'in 2014 yılında yayımlanan *Deyndar (Borçlu)* romanıdır. Romanda On İki İmam orucu günlerinde erkeklerin tıraş olmadığı; eşlerin cinsel birliktelik yaşamadıkları; insanların karalara büründükleri; iftarda mütevazı sofraların kurulduğu ve Kerbela susuzluğunun hissedilebilmesi için az su içildiği bilgileri aktarılır. Aşure'nin ise on iki malzemeye hazırlandığı ve diğer bireylere dağıtıldığı, aşureyi alanların da şu duayı ettikleri ifade edilir: “Hak kabul etsin, Kerbela şehitlerinin ruhuna yetişsin, Hazreti Hüseyin'in ruhuna yetişsin.” On İki İmam orucu günlerine ve Kerbela'ya romanın başka yerlerinde de rastlanılır. Örneğin Hüseyin karakteri ölüm riskini de barındıran zor bir ameliyata On İki İmam orucunun hemen sonrasında, aşurenin yapılp dağıtıldığı gün girer. Bu zor günde annesi şu duayı ederek Kerbela ve Hz. Hüseyin'e de göndermede bulunur: “Ya cenabı Ali, Ya cenabı Kerbela'nın Hüseyin'i, ya Goşkar Baba! Hüseyin'im sıkıntıdadır. Gidip Hüseyin'ime arkadaşlık edin, ona kuvvet verin.” En nihayetinde de ameliyat başarılı geçer. Ameliyattan sonra ise vurgu Kerbela olayına kaydırılır. Zorlu ameliyatı başarılı atlatan Hüseyin kendisine geldiğinde çok susamıştır. Bir yudum su en büyük arzusudur. Fakat su içmek sağlığına zararlı olacağı için hemşireler isteğini geri çevirirler. Tam o an aklına Hz. Hüseyin'in kızı Sakine ve Kerbela olayı gelir ve “Sakine neredesin?” diye iç geçirir (Dersim, 2014, 34-35; 116-120). Sakine, Kerbela'da babasına su içirmek istemiştir ve eserde de susamış olan kişi ondan medet umar. Bu karakterin adı da bir amaç için Hüseyin seçilir. Bu seçimle romanda Aleviliğin etkisi daha bariz ortaya konulur.

On İki İmam orucu ve Aşure toplumsal birliktelik açısından da önemlidir. Bugünlerde bireyler dargınlıklarına son verirler. Kemal Astore'nin 1994 yılında yayımlanan *Cer Hard Cor Asmen (Aşağısı Yer Yukarısı Gök)* kitabında yer alan “Kam Beno Muxtar (Kim Muhtar Olacak)” hikâyesinde bu duruma yer verilir. Hikâyede muhtarlık seçiminin geldiği dönemde muhtar olmak isteyen dört köylü ile karşılaşılır. Bu kişiler kendilerinin köy için vazgeçilmez olduklarını, bu nedenle muhtarlığın kendi hakları olduğunu iddia ederler. Bu nedenle gruplaşmalar olur ve köy tüm huzurunu yitirir. On İki İmam günleri gelince köylüler oruç tutarlar ardından da aşureler yapılp komşular arasında dağıtılır. Tüm bunlar da köylüler arasındaki soğukluğa son verir ve köy eski huzurlu haline kavuşur (Astore, 1994, 128). Deniz Gündüz'ün 2000 yılında yayımlanan *Kılama Pepûgî (Guguk Kuşunun Şarkısı)* romanında halkın bu inancı ve ritüeli gerçekleştirdiği vurgulanır: “Perze, bir gün damın üstünde, imam çorbasını içmektedir. On İki İmam günleridir.” (Gündüz, 2000, 269). Romanda köylüler On İki İmam günleri'nin ritüellerini yerine getirip oruç tutarlar ardından da aşure çorbasını hazırlayıp dağıtırlar. Aşure çorbası için romanda “imam çorbası” ismi kullanılır. Romanda aynı zamanda Kerbela'ya da yer verilir. Halk arasında anlatılan anlatıya göre eski zamanların birinde köylerine bir saldırı düzenlenir. O an, köyde keramet sahibi olduğuna inanılan biri, “Şayê Kerbela, Hızır, Seyidê Diyar” ifadelerini de içeren bir yakarışı haykırır. Bundan hemen sonra dağlardan, kayalardan koca koca taş parçaları kopar ve sadece saldırıyı gerçekleştiren kötü niyetli insanlara isabet edip onların köyden uzaklaşmalarını sağlar (Gündüz, 2000, 39). Görüldüğü gibi yardım

istenilen kişiler arasında Kerbela'nın kutsal kişileri de vardır.

On İki İmam, yardım istenilen, sığınılan kişilerdir. Munzur Çem'in 2019 yılında yayımlanan *Gula Çemê Pêrre (Peri Nehrinin Gülü)* romanında bu duruma şahit olunur. İş hayatına atıldıktan sonra ilk maaşını alan Gülcan karakteri, onu annesine verir. Bunun üzerine annesi, “Kerbela'nın On İki İmamı, seni darlık ve kötülüklerden uzak tutsun” (Çem, 2019, 267) diye dua eder. Anne, kısmen de olsa maddi açıdan rahatlamış olan kızının bu durumunu sürdürmesi ve darlığa düşmemesi için onu âdeta On İki İmama emanet eder. Nitekim Alevilik inancında 12. İmam'ın ölmediği ve bir gün kurtarıcı olarak ortaya çıkacağına inanılır.

Kerbela olayı sadece hüznün dile getirildiği eserlerde kendisine yer bulmaz. Farklı duyuların ele alındığı hikâyelerde de ona göndermede bulunulur. Alî Aydın Çiçek'in 2010 yılında yayımlanan *Teberik (Yadigâr/Kutsal)* kitabında yer alan “Toraqo Solin (Tuzlu Çökelek)” hikâyesinde iş için yola çıkan bir köylünün yediği tuzlu çökelek yüzünden başından geçen mizahi olaylar anlatılır ve bu hikâyede Kerbela'ya da göndermede bulunulur. Aşağı köye işe gitmek için hazırlanan karakter, eşinden kendisine yolluk hazırlamasını ister. Hazırlanan yollukta çökelek de vardır. İki saat kadar yürüyen karakter acıkır ve çökeleği yer. Çökelek çok fazla tuzludur. Buna havanın aşırı sıcaklığı da eklenince çok fazla susar. Sağına soluna bakınır ancak ne bir köy ne de bir insan görür. Susuzluğu da dayanılmaz hal aldığı için panikler ve içinden şunları geçirir: “La vallahi Haso, su da yoktur. Boş yere debelenip duruyorsun. Bu topraklar, bu yerler sana Kerbela olacak... Hızır olsun, susuzluktan kuruyup öleceğim.” (Çiçek, 2010, 54). O, susuzluğunu gideremeyip ciddi sorunlar yaşayacağını düşününce Kerbela'yı hatırlar. Hikâyenin devamında ise susuzluğunu gidermek için yaptıklarının başına açtığı komik haller peşi sıra anlatılır.

Huseyin Karakaş'ın 2014 yılında yayımlanan *Zere Ra (İçeriden)* kitabında yer alan “Hêlîyê Serê Tûjik Bavayî (Tujik Baba'nın Üstündeki Kartal)” hikâyesinde Seyit Rıza'nın idamdan önce şu sözleri dile getirdiği aktarılır: “Hepimiz günahsızız! Kerbela'nın evladıyız! Ayıptır! Zulümdür!” (Karakaş, 2014, 12). Seyit Rıza kendilerini Kerbela'da öldürülen insanların evladı olarak niteler ve günahsız olmalarına rağmen öldürüldüklerini ifade eder. İlhamî Sertkaya'nın 2013 yılında yayımlanan *Sosine û Gulzare (Sosin ve Gülizar)* romanında da Kerbela olayına göndermede bulunulur. Köylülerin bir sohbeti esnasında Yezid ve Kerbela'ya göndermede bulunulur. Zeynel isimli karakter Kerbela'yı anınca köylüler ona şu sözlerle tepki gösterirler: “Yezid! Sizin yüzünüzden kutsallarımız, türbelerimiz Karer'i terk edip gittiler.” (Sertkaya, 2013, 18). Bazı köylülere göre Zeynel kendi değerlerinden uzaklaşmış biridir. Bu nedenle onun bu tarz dinî konuları ve şahsiyetleri diline almasını istemezler. Ona duydukları öfkeyi de ona “Yezid” yakıştırmaları yaparak dile getirirler.

2. Musahiplik

Musahiplik, Alevilik inancının temel yapı taşlarından biridir. Birol Azar'ın da aktardığı gibi en sade tanımıyla musahiplik, iki Alevi ailesinin dünya ve ahiret kardeşliğidir (Azar, 2013, 74). Çeşitli bölgelerde farklılıklar olmakla beraber musahipliğin genel özellikleri hakkında şunlar söylenebilir:

Musahiplik, ikrar vermiş evli iki kişinin eşleriyle beraber ahirete kadar kardeş kalacaklarına, birbirlerini her türlü durumda koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içerisinde yaşayacaklarına dair dede ve talipler huzurunda söz vermeleri temeline dayalı dinî ve sosyal akrabalık türüdür. Yaşam boyu sadece bir defa gerçekleştirilebilen bu kardeşliğin ölüm, düşkünlük, ayrılık gibi durumlarda

yenilenmesi mümkün değildir. Bu akrabalığın ölünceye kadar devam etmesi nedeniyle musahipliğe, “ahiret kardeşliği” ya da “yol kardeşliği” de denilmiştir (Çıblak Coşkun, 2019, 49).

Zaza edebiyatında da Alevi yazarlar bu önemli kuruma çeşitli bağlamlar üzerinden referansta bulunurlar. Aşk bağlamı bunlardan biridir. Xidirê Başî'nin 2012 yılında yayımlanan *Gula Xizirî (Hızır'ın Gülü)* kitabında yer alan “Nîya Vaje (Bunu Söyle)” şiiri buna örnek olarak gösterilebilir: “*Musahibim git yâre bunları söyle.*” (Başı, 2012, 112). Şiirde âşık, sevdiğinden yana dertlidir. Sahip olduğu aşk onun boynunu bükmüş, yaralı hale getirmiş ve gözyaşlarını sele dönüştürmüştür. Fakat sevilen tüm bunlardan bihaberdir. Bu zor zamanlarında yardım istenilecek kişi olarak onun aklına musahibi gelir. Çünkü musahipler zor zamanlarda yardımda bulunan kişilerdir. O da musahibinden tüm yaşadıklarını, duygularını sevdiğine söylemesini ister. *Cer Hard Cor Asmen (AşağısıYer Yukarısı Gök)* kitabındaki “Her Çî Ju Sate De Bî (Her Şey Bir Saatte Oldu)” hikâyesi şehir yaşamında olayların, duyguların ne kadar hızlı değiştiği üzerine kuruludur ve musahiplik konusu da söz arasına sıkıştırılır. Öykü karakteri, musahibi ile beraber restorana girdiğini ifade ettikten sonra şahit olduklarını okura aktarır. *Teberik (Yadigâr/Kutsal)* kitabındaki “Mîyazê Xizirî (Hızırın Miyazı/Lokması)” hikâyesinde ise musahiplik kurumunun önemi çarpıcı bir olay örgüsü üzerinden ele alınır. Metinde Hıdır ve Delal isimli otuz yıldır evli olan bir çift yer alır. Çok istemelerine rağmen çocukları olmaz. Soğuk kış günleridir ve aşırı kardan, tipiden, soğuktan dolayı komşular dahi birbirlerini çok fazla göremezler. Çünkü evden çıkmak çok zordur. Bu soğuk günler aynı zamanda Hızır günleridir. Yani komşuların, musahiplerin Hızır lokması yapıp birbirlerine ikram ettikleri günlerdir. Bu ritüel âdeti yerine getirilmesi gereken kutsal bir vazife olarak görülür. Hıdır, başka köyde yaşayan musahibinin son iki yıldır kendi evlerine geldiklerini bu nedenle bu yıl kendisinin musahibinin evine gidip Hızır lokması vereceğini dile getirir. Eşi hava şartlarının çok kötü olmasından dolayı bu fikre sıcak bakmaz. Lapa lapa yağan kar keskin tipi ve soğukla âdeti doğayı kendi boyunduruğu altına almıştır. Fakat Hıdır musahiplik ve Hızır günlerinin boynuna yüklediği sorumluluğu yerine getirmeye karardır. Yola koyulan Hıdır köyün dışına çıkınca önünü dahi görmesini engelleyen yoğun bir tipiye yakalanır ve yön duygusunu kaybeder. Sağa sola anlamsızca gidip gelir fakat bir türlü yol alamaz ve eski yerine dönüp durur. Şiddetli kar, tipi ve soğuktan dolayı yorulur ve bir süre sonra yere çöker. Geçen her dakika daha fazla yere çömelir ve en sonunda tatlı bir uyku onu esir alır. Bu onun donmaya başladığının belirtisidir. Nitekim bu tatlı uykuya daha fazla karşı koyamaz ve musahibi için hazırladıkları Hızır lokmasını avucuna alıp kendisini tatlı uykunun kucağına bırakır (Çiçek, 2010, 45-46). Görüldüğü gibi Hıdır musahibi ve inancı için canını feda eder.

3. Pirlık ve İkrar

Alevilik inancında pirlarin çok önemli bir yeri vardır. Ceyhun Solmaz ve Hasan Çelik'in de aktardığı gibi pirlar cemdeki on iki hizmetin yerine getirilmesinde öncüdürler. Posta oturarak cem törenlerini yönetirler. Onların Hz. Ali soyundan geldiklerine inanılır ve seyit olarak kabul edilirler. Sosyal hiyerarşide en üst makamda bulunurlar. Evlilik, boşanma, musahiplik, sünnet, talipler arasındaki anlaşmazlıklar konusunda yol göstericidirler. Sürekli taliplerini ziyaret edip onları dinlerler. Kısacası pirlar her türlü dinî, tasavvufî ve sosyal faaliyetin öncüsü ve rehberidirler. Hata yapanlara düşkünlük cezasını verme yetkisi de onlardadır (Solmaz - Çelik, 2014, 37-38). Pirlar aynı zamanda ikrar törenlerini de yönetirler.

Bir insan ikrar vermeden Alevilik yoluna girmiş sayılmaz. Ali Rıza Özdemir'in de ifade ettiği gibi Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarında ilerleyip kemale ermek isteyen kişi pirin öncülüğünde düzenlenen törenle yolun tüm buyruklarına uyacağını kabul edip ikrar verir. Bu törene “ikrar erkânı”, verilen söze “ikrar vermek”, ikrarın kabul edilmesine de “ikrar almak” denir (Özdemir, 2022, 178). İkrar kavramının temel özellikleri şunlardır:

İlk ikrar Kalu Bela'da (Elest Bezmi) verilmiştir. İkrar Muhammed-Ali'ye ve Ehlibeyt'e verilir. İkrar dünya hayatında mürşide verilir... İkrar vermek belirli törenlerle olur. İkrar saf olmalıdır. İkrar imanın ispatıdır. Hedefe varmak için ikrarda sabitkadem olmak gerekir. İkrarında duran kimi sırlara sahip olur. İkrarın zıddı inkârdır. İkrardan dönülmez. İkrarından dönen lanetlenir (Özdemir, 2022, 178-179).

Zaza edebiyatında pirlık ve ikrar konularına yer verilir. *Cer Hard Cor Asmen* (Aşağısı Yer Yukarısı Gök) kitabındaki “Xafî (Gafîl)” hikâyesinde pirlık konusu ele alınır. Hikâyedeki pirin adı Kal Hesen'dir ve Hozat'ta yaşamaktadır. Seyit olduğuna inanılan bu pir, cemleri ve diğer tüm toplumsal konuları yönetir. İnsanların şifa bulmak için kapısını çaldıkları biridir. O yalnız değildir ve bir yardımcısı vardır. Bir gün bu yardımcı yoldan geçerken taşın üstüne oturmuş birine denk gelir. Bu kişinin yanına giden yardımcı onun kim olduğunu öğrenmek ister. Fakat o hiçbir soruya cevap vermez. Sadece ermiş birinin yanına gitmek istediğini söyler. Yardımcı onu alıp pirin yanına götürür. Onun pire sorduğu soru nasıl pir olunabildiğidir. Pir de soruya doğrudan cevap vermez ve yardımcısından sonradan pir olunamayacağını ve pirlığın doğuştan geldiğini ona söylemesini ister (Astore, 1994, 104). Bu şekilde pirlığın doğuştan kazanılan bir vasıf ve makam olduğu tezine göndermede bulunulur. Zaten davranış itibarıyla normal olmayan söz konusu kişi bu cevabı beğenmez ve öfkeyle yerinden kalkarak oradan ayrılır.

Heqie Mergariji'nin 1996 yılında yayımlanan *Budelaê Girşi* (Büyüklük Budalaları) kitabında yer alan “Rijiaena Yeqraru (İkrarın Yıkılması)” hikâyesinde ise hem ikrar hem de pirlık konusu ele alınır. 1938'de Tunceli'de gerçekleşen olaylardan sonra insanların çok fazla acı çektikleri ve insanların asıllarından uzaklaştırılmaya çalışıldıkları ifade edilir: “Tunceli'nin usul ve hâlini öldürmek için gidip türbeleri, pir ve rehberleri küçülttüler.” Tunceli'deki Alevilik inancını ortadan kaldırmak için türbelerin, pir ve rehberlerin küçük düşürüldükleri söylenir. Bu şekilde insanlar arasındaki bağa da darbe vurulabilecektir. İnsanların arasındaki bağa darbe vuran bir diğer faktör ise kıtlıktır. Yaşanan travmatik ve acı dolu olaylardan sonra kıtlık baş gösterir. Az sayıda sürülen tarlaları da çekirgeler istila edince halk büyük bir açlığın pençesine düşer. Daha önce birbirine kenetlenen halkın arasına açlık girer ve ciddi toplumsal sorunlar baş gösterir. Öyle ki durum, insanların yiyecek nedeniyle en yakınlarını öldürmesine varır (Mergariji, 1996, 145; 148). Yani 1938'deki olaylar kıtlığa, kıtlık açlığa, açlık da ikrarın yıkılmasına sebep olur.

4. Güneş Duası

Alevilik inancında güneş kutsal kabul edilir. Daimi Cengiz'in de aktardığı gibi bu inançta güneş Hz. Muhammed'in sembolüdür. Bu nedenle Aleviler tarafından güneşin doğumunda ve batımında ritüel şeklinde güneş duası yapılır. Doğan güneşe yapılan dua daha çok canlılar içinken batan güneşe yapılan dua ölümler içindir. Tunceli'de güneşin batan son ışınlarına “Tija Merdu (Ölü Güneşi)” denir ve bu anlarda ölümlerin bir araya geldiklerine inanılır (Cengiz, 2021, 702-703). Birçok Alevi kurban keserken onun yüzünü güneşe doğrultur. Bu şekilde kurbanın güneşe doğru gittiğini ve ona

yetiştirildiğinde de insanlara dua ettiğine inanırlar (Çem, 2009, 109). Modern Zaza edebiyatında güneşin kutsallığına ve güneş duasına yer verilir.

Akman Gedîk'in 2012 yılında yayımlanan *Roj Ma De Şewle Dano (Güneş Biz De İşıldar)* kitabında yer alan aynı isimli şiirde güneşe dair şunlar dile getirilir:

Biz güneşe doğru

Duamızı ederiz

Güzellik içimize dolar

Komşumuzun aşına

Bir köşede de kendimize dua ederiz

Ateş aydınlığımızdır

Tüten baca muteberdir

Ateşin üstüne su dökmeyiz

Her zaman yanmalı, ateş tütmeli

"Kıvılcımımız, insanların kıvılcımı içinde görünmeli" derlerdi beyaz saçlılarımız

Ateşin sönmesi

Kötülüktür, biliyoruz (Gedîk, 2012, 32).

Görüldüğü gibi dualar güneşe dönülerek yapılır ve ateşin üstüne su dökülmez. Güneş ve ateş, varlıkları her daim olması gereken kutsal şeyler olarak kabul edilir. Onların hem duayı edene hem de duada isimleri geçenlere mutluluğu, huzuru getirdiğine inanılır. Bedriye Topaç'ın 2013 yılında yayımlanan *Wextê Heskerdişî (Sevme Zamanı)* kitabındaki "Elewiye (Alevilik)" şiirinde de güneşin ve ateşin önemine vurgu yapılır: "*Ben Güneşi göğsümde sakladım / Ateşte dolandım.*" (Topaç, 2013, 6). Şiirin ismi "Alevilik"tir ve bu şiirde Alevilik'te güneşin ve ateşin yerine göndermede bulunulur. Şiire göre Alevilik ve Aleviler güneşi doğrudan göğüslerinde saklar ve ateşe dolanırlar.

Bazı eserlerde ise güneş duasından söz edilir. Munzur Çem'in 2005 yılında yayımlanan *Hewnê Newroze (Nevruz Rüyası)* kitabındaki "Qirvanê Xizirî (Hızır'ın Kurbanı)" bu eserlerdendir. Bava Sêykalî isimli karakter gece kâbuslar görür ve bunun etkisiyle uyanır. Eşini uyandırır ve ondan hazırlanmasını ister. Kutsal kabul ettikleri türbeye gitme arzusundadır. Dışarı çıkıp güneşin doğmasını bekler. Güneş doğduktan sonra eşiyle beraber ona bakıp dualar eder ve daha sonra türbeye doğru yol alırlar (Çem, 2005, 120). Onlar güneşe dua etmeden önce bir şey yapmak istemezler. Aynı kitapta yer alan "Bava Hemedi û Heşê Bêzikî (Bava Hemedi ve Bêzik'in Ayısı)" hikâyesinde benzer tablolar ile karşılaşılır. Bava Hemedi isimli karakter sabah evden çıktığında güneşi gördüğü gibi dualar etmeye başlar. Ellerini güneşe doğrultur ve onun kendilerine yardımcı olmasını, rızkını bol vermesini, on sekiz bin âleme can verdiği gibi kendisine de iyiliklerde bulunmasını ister. Bu dualardan sonra da ağacın köküne elini sürer (Çem, 2005, 19). Elini ağacın köküne sürmesi önemlidir. Çünkü güneş duasında yapılan eylemlerden biri de doğanın unsurlarından birine dokunmaktır. *Gula Çemê Pêrre (Peri Nehrinin Gülü)* romanında ise doğadan uzak olan kişilerin duvarı öperek bu ritüeli gerçekleştirdikleri görülür. Asıl önemli olan şey, güneşin değdiği bir yeri öpmek ya da ona dokunmaktır. Romanda Zere karakteri her gün güneşin doğmasına tanıklık etmek ister. Bir gün duadan sonra onun duvarı öpeceğini anlayan Gülcan karakteri ondan duvarın üst kısmını öpmesini ister. Çünkü köpekler alt kısma sürekli dokunup oraya pislemektedir. Duvarı öpen Zere ardından şu duayı yapar: "Ey kutsal güneş. Sen ki dünyayı karanlıktan kurtarıp aydınlatansın! Sen ki ısınla her

şeye can verip, bereket getirirsin! Cömert ol! Cömert ol ve fakir fukaraya sahip çık.” (Çem, 2019, 78). Görüldüğü gibi güneş doğrudan kutsal olarak nitelendirilir ve onun her şeye can verdiğine inanılır. Ayrıca ondan yardım istenir. *Cer Hard Cor Asmen (Aşağısı Yer Yukarısı Gök)* kitabındaki “Hesen Dede (Hasan Dede)” hikâyesinde de güneş duasına yer verilir. Hesen Dede isimli karakter isminden de anlaşılacağı üzere bir Alevi dedesidir. O cem ayinlerini yönetir ve onun keramet sahibi olduğuna inanılır. Bir gün hayvanlarının başındayken nehrin kenarındaki Beyaz Taş’ın yanına gider ve güneşe dönerek dualar eder (Astare, 1994, 72). Bu Alevi dedesi güneşe kutsallık atfeder ve ona dönerek dualar eder.

5. Düşkünlük

Toplumların çoğunda resmî hukukun dışında geleneksel hukuk da uygulanır. Toplumlarda gelenekler, inançlar doğrultusunda, yazılı olmayan ama bağlayıcılığı ve yaptırım gücü olan hukuk sistemleri zaman içinde oluşur. Toplumun ortaya koyduğu kurallara uymayanlara da çeşitli cezalar verilir. Alevi toplumunda bu tarz cezaların başında “düşkünlük” gelir.

Alevi bireyler ikrardan sonra yani kendi rızaları ile Aleviliği bir yaşam biçimi olarak kabul edeceklerini ilan ettikten sonra Alevilik yolunun gereklerini yerine getirmeliler. Bu yolun gereklerini yerine getirmeyenler ise çeşitli şekillerde cezalandırılır ve bunlara düşkün denilir. Ali Yaman’ın da ifade ettiği gibi haksız yere eşini boşamak, haram yemek, yalancı şahitlik yapmak, nefesine hâkim olmamak, hırsızlık yapmak, adam öldürmek, başkasının hakkını yemek, başkalarına zarar vermek başlıca düşkün ilan edilme sebeplerindendir (Yaman, 2009, 205). Düşkün ilan edilenler ceme kabul edilmez hatta yaptığı hata büyükse toplumda onların selamı dahi alınmaz. Zaman içinde hata yapan kişi gerçek anlamda pişmanlık duyarsa ve o eylemi bir daha gerçekleştirmeyeceğini içtenlikle dile getirirse pirin öncülüğündeki heyet onun düşkünlüğünü kaldırabilir.

Zaza edebiyatında sadece bir hikâyede düşkünlük cezası tespit edilebildi. Huseyin Karakaş’ın 2016 yılında yayımlanan *Rêça Binbareke (Kutlu Yol)* kitabında yer alan “Dês (Duvar)” hikâyesinde doğrudan düşkünlük olgusu ele alınır. Metnin merkezinde küçük bir çocuk vardır. Bu çocuk genelde oyun arkadaşı bulamaz ve yalnız oynar. En sevdiği oyun da taşlarla oynamaktır. Çünkü çocuğun babası duvar ustasıdır ve bu durum çocuğu etkiler. Hatta çocuk büyüdüğünde birçok ev yapacağını ifade eder. Çocuk bir gün anne ve babasının sohbeti esnasında alışkın olmadığı bir kelime duyar: Xırabeti. Babası bu kelimeyi her kullandığında annesi birilerine beddualar eder. Annenin beddua ettiği kişiler “xırabeti”ler yani “düşkünler”dir. Zazacada xırabeti düşkün demektir. Çocuk kelimenin anlamını babasına sorunca şu cevabı alır: “Kötülüğünden dönmeyenler xırabeti olarak adlandırılırlar ve cemden, toplumdan atılırlar. Uğursuz olarak kabul edilirler.” (Karakaş, 2016, 10). Bunun üzerine çocuk da bu kişilerden hoşnut olmaz ve büyüdüğünde onların uğursuzluklarının köylerine ulaşmaması için tepelik bölgeye devasa bir duvar inşa edeceğini dile getirir.

6. Gağan Bayramı

Gağan bayramı başta Tunceli, Muş, Erzincan, Sivas ve Bingöl Alevileri arasında olmak üzere Aleviler tarafından yeni yılın başlangıcı olarak farklı şehirlerde kutlanır. Etkinlikler aralık ayının üçüncü haftası başlar ve ocağın ilk haftası boyunca devam eder. Üç gün oruç tutulup cemlerin yapıldığı bu süreçte akrabalar, komşular arasında ziyaretler ve yardımlaşmalar gerçekleştirilir. Zaza edebiyatındaki bazı eserlerde Gağan

hakkında âdeta ansiklopedik bilgiler verilir. *Moriber (Nikâhlı)* romanı bu eserlerdendir. Romanda aktarıldığına göre Gağan günlerinde kalp kırmak son derece yadırganır. Bunun aksine komşular, akrabalar arasında ziyaretler, yardımlaşmalar yapılır. Bu günlerde Noel Baba'nın benzeri bir figür olan “Yaşlı Gağan” omzunda torbasiyla ev ev dolaşır. Fakat Noel Baba'dan farklı olarak o, başta insanlardan hediyeler alır ve daha sonra bunları yardıma muhtaç insanlara dağıtır. Yani kimsenin görmediği ve sadece hediye dağıttığına inanılan Noel Baba'nın aksine herkesin gördüğü ve başta hediyeler toplayan daha sonra onları dağıtan bir figür söz konusudur. Romanda aktarıldığına göre Gağan günlerindeki su zemzem suyu gibi kutsal kabul edilir. Kadınlar dışarıdan getirdikleri suyu hem aile fertlerine dökerler hem de onu bereket getirsın diye bacadan aşağı dökerler. En değerli su da kuşlar ötmeye başlamadan, güneş doğmadan önce elde edilen sudur. Kadınlar bu suyu elde eden ilk kişi olmak için âdeta rekabet ederler. Çünkü bu ilk suyu elde eden kadın çalışkanlığını ve uykusunun hafifliğini ispatlamış olur (Aslan, 2011, 118).

Gula Çemê Pêrre (Peri Nehrinin Gülü) romanında da Gağan hakkında ayrıntılı bilgiler verilir. Christmas'ın Hristiyanlar için anlamı neyse Gağan'ın da Aleviler için anlamının o olduğu vurgulanır. Gağan yeni yıl başlangıcı olarak kabul edilir. Gağan'da önce üç gün oruç tutulduğu, dördüncü günün bayram olduğu ve insanların niyaz pişirip komşularına dağıttıkları bilgisi verilir. En önemli figür de Yaşlı Gağan'dır. Beyaz sakallı Yaşlı Gağan sırtında torbası, elinde asası ile ev ev dolaşır. Bu anlarda yanında eşi Fatıke vardır. O yaş olarak Yaşlı Gağan'dan daha gençtir. Kapıyı çalın Yaşlı Gağan şunları söyler: “Eyyy komşular! Bugün Gağandır, kutsal gündür. Bu yaşlı, kapınızın eşliğinden içeri girdi. Onu boş elle geri göndermeyin. Hızır'ın lokmasını verirseniz, evinizde dert ve keder kalmaz.” Ev sahipleri de onu boş elle göndermezler ve o, torbasını doldurur. Ev gezmeleri sırasında köyün gençleri Yaşlı Gağan'ın genç eşi Fatıke'ye dokunmaya çalışırlar. Bu anlarda Yaşlı Gağan sopası ile gençleri kovalar. Günün sonunda da bir evde toplanılır ve toplanan yiyecekler beraber yenilir (Çem, 2019, 269-270). Bazı bölgelerde Yaşlı Gağan ve eşinin yanında bir de siyah yüzlü Arap vardır. Fatıke'yi gençlerden koruyan kişi bu kadındır.

Lorîn Demîrel'in 2014 yılında yayımlanan *Vîndîbîyaye (Kayıp)* isimli kitabında doğrudan “Gaxan (Gağan)” adlı bir hikâye yer alır ve Gağan hakkında ayrıntılı bilgiler verilir. Karakterlerin üç gün oruç tuttıkları ve niyaz pişirdikleri görülür. Niyaz tereyağı, yumurta, un ve süttten yapılan bir çeşit ekmektir (Wakamatsu, 2014, 101). Kutsal türbelere gidilerek hem dualar edilir hem de pişirilen niyazlar dağıtılır. Bu da sosyal dayanışmayı, yardımlaşmayı artırır. Hava çok soğuk olduğu için söz konusu ritüeller kutsal türbelerde bir saat içinde gerçekleştirilir ve evlere geri dönülür. Öykü karakteri evde otururken kapı çalınır ve annesi gelen kişinin büyük ihtimalle Yaşlı Gağan olduğunu ve ona bir şey vermesi gerektiğini ifade eder. Kapı açıldığında gerçekten de Yaşlı Gağan ve eşi Fatıke görülür. Yaşlı Gağan hemen şu sözleri dillendirir: “Yılın başı, yılın sonu/altı -Yaşlı Gagan şimdi bu kapıdan içeri girdi -Hızır, kimsenin gözünü arkada bırakma.” (Demîrel, 2014, 10). Anlatıcının annesi bir tas pirinç getirip onun çuvalına koyar. Tüm bu bilgilerle metinde Gağan bayramı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş olunur.

7. Gülbank

Gülbanklar Alevi inancında son derece önemlidir. Onun tek ve kesin tanımını yapmak ise güçtür. Nitekim henüz isimlendirmede farklılıklar başlar. Gülbank, gülbenk, gülbang, gülbeng gibi farklı isimler söz konusudur. Bugüne kadar

gülbankların birbirinden farklı onlarca tanımı yapılmıştır. Ana hatlarıyla gülbank terimi şu şekilde tanımlanabilir:

Alevi-Bektaşî inanç önderleri tarafından ritüel bağlamlarında istek ve dileklerin Tanrı'ya ulaştırılması amacıyla icra edilen; genellikle doğrudan yahut dolaylı biçimde söz ya da eylemle iletilen bir talebe karşılık söylenen; iyi dilek sunma, kut kazandırma, hayır dileme gibi amaçlarla kurulan; ritüel yapılarına göre içeriği değişebilen; nazma yaklaşan sistemli bir yapı üzerine inşa edilen; ahenkli ve ritmik bir söyleyişe sahip hayır dua metinleridir (Erdem Kük, 2021, 32).

Mehmet Ersal ve Serpil Ersöz'ün de ifade ettiği gibi, gülbanklarda genelde giriş, dua ve kapanış bölümleri vardır ve üçlemeler, paralel yapılar, duraklar, ses yinlemeleri ile ahenk oluşturulur (Ersal - Ersöz, 2013, 55). Zaza edebiyatında az da olsa gülbanklara göndermede bulunulur. Gülbank teriminin farklı adlandırılmasına Zaza edebiyatında da rastlanılır. Gülbank için eserlerde gulbeng ve gulbang kelimeleri kullanılır. *Gula Xizirî (Hızır'ın Gülü)* kitabında gulbeng şeklindeki yazım tercih edilir. Kitaptaki “Kewta Mi Vîrî (Aklıma Düşün)” şiirinde şu ifadeye yer verilir: “*Gülbank toprağı düzlüktür.*” (Başı, 2012, 97). Bu aşk şiirinde âşık, sevgilisinin kendisinden çok uzakta olduğunu ve onu özlediğini ifade eder. Bunu yaparken kendi coğrafyasının özelliklerinden de bahseder ve coğrafyasını gülbankın toprağı olarak niteler.

Rêça Binbareke (Kutlu Yol) kitabında yer alan “Şewa Xezebe (Öfkeli Gece)” hikâyesinde ise gulbang şeklindeki kullanım tercih edilir. Eserde bu konuya şu şekilde yer verilir: “Bazıları iman ve itikat açısından Raâ Heqî idi. Taşların arasına ulaştıkları zaman o mücadeleciilerden Seydali ve Zeynel içlerinden Hızır'ı çağırdılar ve gulbang getirdiler.” (Karakaş, 2016, 87). Raâ Heqî, Hak Yolu anlamına gelir ve bazı Alevi Zazalar inançlarını bu şekilde tanımlar. Eser kahramanlarından bazıları bu inanca mensuptur. Onlar Alevilerce kutsal kabul edilen bölgelerden geçince itikatları neyi gerektiriyorsa o şekilde davranırlar. Hızır'ı çağırıp gülbanklar okumak bu eylemlerden bazılarıdır. Ayrıca Alevi olup itikatlarının gerektirdiği şekilde yaşamayanların bulunduğu dile getirilip onların da eleştirisi yapılır. Görüldüğü gibi Zaza edebiyatında da gülbanklara yer verilir. Öyle ki Alevi toprakları “gülbank toprağı” şeklinde tanımlanır.

8. Dinî Şahsiyetler

Zaza edebiyatında Alevi yazarlar, Alevilik inancında önemli yer edinmiş olan dinî şahsiyetlere eserlerinde yer verirler. Hızır, Düzgün Baba ve Munzur Baba özellikle kendisine yer bulan şahsiyetlerdir. Perihan Dalgıç'ın da ifade ettiği gibi Alevi inanç sistemindeki Hak, Muhammed, Ali üçlemesi özellikle Tunceli bölgesinde Hızır, Düzgün Baba ve Munzur Baba üçlemesine dönüşmüştür. Nitekim Tunceli'deki Alevi inancı ve kültürü çoğunlukla bu kutsal üçlemenin dinsel liderliği üzerine inşa edilmiştir (Dalgıç, 2019, 38). Zazaca yazılmış olan roman, hikâye ve şiir kitaplarından hareketle hangi dinî şahsiyetlere ne tür bağlamlarda yer verildiği ayrıntısıyla incelenecektir. Dinî şahsiyetler söz konusu olunca menkıbeler de önemli bir yer tutar. Çünkü halklar arasında dinî şahsiyetlere dair birçok menkıbe anlatılır ve aynı duruma Zaza halkı arasında da rastlanılır. Yazarlar da eserlerinde dinî şahsiyetlere yer verince zaman zaman bu menkıbelere de yer verirler.

8.1. Hızır

Hızır, hakkında kesin bilgi sahibi olunmayan biridir. Ancak bugüne kadar çeşitli kaynaklar üzerinden onun hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılmıştır. Her ne kadar

Kur'an-ı Kerim'de doğrudan Hızır ismi geçmese de Kehf suresinde ondan söz edildiğine inanılır. Bu sureye göre Hızır, Hz. Mûsâ'ya yol arkadaşlığı etmiştir. Hz. Mûsâ, Hızır'ın ilminden istifade etmek istediğini dile getirip onunla yol arkadaşlığı yapmak ister. Fakat Hızır, onun kendisine sabredemeyeceğini ve gerçekleştireceği bazı eylemlerin hikmetini bilmeden ona itiraz edeceğini vurgular. Hz. Mûsâ, onun eylemlerini yargılamayacağı sözünü verince yol arkadaşlıkları başlar. Yolculuk esnasında Hızır, sahipleri gariban insanlar olan bir gemiyi deler; masum gözükken bir genci öldürür ve kendilerine yardım etmeyi kabul etmeyen köylülerin yıkılmak üzere olan bir duvarını düzeltir. Hz. Mûsâ bu üç eyleme de itiraz edince Hızır onun kendisine sabır edemeyeceğini vurguladığını hatırlatır ve üç eylemin arka planındaki hikmetleri anlatır. Muzaffer Ertuğrul'un da aktardığı gibi Hz. Muhammed'in, hadislerinde Kur'an-ı Kerim'deki bu kişinin Hızır olduğunu dile getirdiğine inanılır. Hızır'ın, geçtiği yerde bereket, oturduğu yerde yeşillik ve hareket meydana getirdiği; farklı mekânlarda ve zamanlarda hazır bulunabildiği; mutlak bilginin ve ebedî hayatın sembolü olduğuna inanılır. Bu genel bilgilere rağmen onun melek mi insan mı olduğu ya da nebî mi velî mi olduğu konuları hakkında kesin bir bilgi söz konusu değildir (Ertuğrul, 2021, 293-300). Hızır'a dair inanışlar ise geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Ali Abbas Çınar'ın da aktardığı gibi örneğin Kazak halk inanışına göre Hızır 21 Mart gecesi gökten iner ve elindeki asayı doğada gezdirerek ona can verir. Bu şekilde bahar gelir. Azerbaycan'da şubat ayının 5, 9 ve 15'inde Hızır Nebi bayramı 3 defa kutlanır. Balkanlarda 5 Mayıs'ta Hıdırellez (Hızır-İlyas) bayramı büyük törenler eşliğinde kutlanır. Nitekim bazı bölgelerde onun İlyas adında bir kardeşi olduğu ve onların 5 Mayıs'ta buluşup doğaya can verdiklerine inanılır (Çınar, 2020, 64). Orta Doğu, Balkanlar, Orta Asya ve Anadolu'da Hızır inancı yaygın şekilde bulunur.

Zaza edebiyatında da Alevi yazarların eserlerinde Hızır inanışı kendisine yer bulur. Örneğin *Gula Xizirî (Hızır'ın Gülü)* kitabında şu şiirlerde doğrudan Hızır'a yer verilir: “Yar Kero (Yar Etsin)”, “Çi Wazena Ma Ra (Bizden Ne İstiyorsun)”, “Derbaz Bena (Geçiyor)”, “Nêverdane (Bırakmıyor)”, “Tofan Bero (Tufan Gelsin)”, “Nêzon Senen A (Bilmiyorum Ne Haldesin)”, “Xasbahçe De (Has Bahçede)”, “Seba Mi Ra (Benim İçin)”, “Xapnena (Kandırıyor)”, “Şona (Gidiyor)”, “Domanî (Çocuklar)”, “Bimano (Kalsın)”, “Xo Tadana (Kendisini Döndürüyor)”, “Daye (Anne)”, “Xatir Waşt (Hatır İstedi)”, “Xo Ta Mede (Kendini Döndürme)”, “Mezra Teke”, “Hevalî (Arkadaşlar)”, “Zerê Mi Veşeno (İçim Yanıyor)”, “Bêta'mul O (Tahammülsüzüm)”, “Serê Koyî Ra (Dağ Başından)”, “Dişmen Keyf Keno (Düşman Keyfediyor)”, “Nêweş A (Hastadır)”, “Meerze (Atma)”, “Serxweş O (Kendimden Geçmişim/Başı Hoşum)”, “Çê Xizirî (Hızır'ın Evi)”, “Deftera Dila (Gönül Defteri)”, “Înat û Kîn (İnat ve Kin)”, “Hewar (İmdat)”, “Gula Xo (Gülüm)”, “Verdanê Ma (Bizi Bırakıyorlar)”, “Ez Veşeno (Ben Yanıyorum).” Sadece bir şiir kitabındaki 32 şiirde doğrudan Hızır'a göndermede bulunulduğu tespit edilmiştir. Nitekim kitabın isminde de Hızır kelimesi geçer. Kitaptaki şiirlerde çok farklı duygulardan bahsedilir ve bu farklı duygularda yazar Hızır'a referansta bulunur, ondan yardım ister. Örneğin “Çi Wazena Ma Ra (Bizden Ne İstiyorsun)” şiirinde, “yaşlı Hızır fesat ve şeytanları kahretsin” (Başı, 2012, 10) sözleriyle fesat ve şeytanımsı insanlara lanet okunur. “Hevalî (Arkadaşlar)” şiirinde, “yaşlı Hızır onlarla gidip (onlara) sahip çıksın” (Başı, 2012, 79) sözleriyle yola çıkan arkadaşlara dua edilir ve Hızır'ın onların yoldaşı olması temenni edilir. “Hewar (İmdat)” şiirinde “imdat diliyorum yaşlı Hızır” (Başı, 2012, 119) sözleriyle Hızır'dan yardım talep edilir. “Deftera Dila (Gönül Defteri)” şiiri sevgiliye sitem içerikli bir şiirdir ve “inşaallah yaşlı Hızır seni ve beni yüzleştirir” (Başı, 2012, 110) ifadeleriyle anlatıcı, Hızır'ın kendilerini yüzleştirmesini isteyerek âdeta ona hakemlik

rolü biçer. Kitapta en dikkat çekici şiirlerden biri ise “İnat û Kîn (İnat ve Kîn)” şiiridir. Şiiri dikkat çekici kılan şu ifadelerdir: “*Hızır sana bela getirsin.*” (Başı, 2012, 115). Seven aşkına karşılık bulamaz ve bu da onda büyük bir öfkeye sebep olur. Bu nedenle beddua dolu cümleler dilinden dökülür. Şiir boyunca dilin tutulsun, ekmeğin zehir olsun, evin zindanın olsun, gözünden yaş eksik olmasın gibi bedduaları dile getirir ve beddualarına Hızır’ı da ortak etmek ister. Hızır genelde yardımın, şefkatin sembolü ve kötülerin cezalandırıcısıyken bu şiirde tek suçu bir başkasının aşkına karşılık vermemek olan bir insana bela getiren biri haline dönüştürülmek istenir. Öte yandan kitap boyunca genelde Hızır için “Xızıro Kal (Yaşlı Hızır)” ve “Kalo Sipi (Beyaz Yaşlı)” sıfatları kullanılır.

Wextê Heskerdîşî (Sevme Zamanı) kitabında da Hızır ile karşılaşılır. Kitaptaki “Evîna Mi (Aşkım)” şiirinde şu satıra yer verilir: “Kırk umut Hızır suyunda filizlenir.” (Topaç, 2013, 62). Hızır yine umudun sembolü olarak eserde kendisine yer bulur. *Morîber (Nikâhlı)* romanında ise Hızır günlerinden söz edilir. Bu günlerde oruç tutulduğu ve kurban kesildiği aktarılır (Aslan, 2011, 167). *Gula Çemê Pêrre (Peri Nehrinin Güllü)* romanında da benzer şekilde Hızır günlerinden ve o günlerde tutulan oruçtan söz edilir (Çem, 2019, 270). *Kılama Pepugî (Guguk Kuşunun Şarkısı)* romanında ise Hızır’ın, yardım istenilen ve zor zamanların kurtarıcısı olduğuna gönderme yapılır (Gündüz, 2000, 209). Eserlerde genelde Hızır’ın yardım etmesine, Hızır günlerine ve orucuna göndermede bulunulur.

8.2. Düzgün (Duzgın) Baba

Düzgün Baba, Tunceli Alevileri arasında önemli dinî bir şahsiyettir. Onun hakkında birçok anlatı bugüne kadar ulaşmıştır. Bu anlatıların çeşitli versiyonları olmakla beraber tümünde ortak olan onun ermiş biri olduğu ve keramet sahibi olduğudur. Perihan Dalgıç’ın da aktardığı gibi onun, erenlerin en üst makamına ulaşarak sır olmuş olan bir inanç önderi olduğuna inanılır. Dualarda, beddualarda, yeminlerde sıklıkla ona referansta bulunulur. Anlatılardan birine göre o, kış mevsimi hayvanlarını otlatmak için dağa götürür ve orada sopasını kuru ağaçlara vurarak onları yeşertip hayvanlarını onlarla doyurur. Kış mevsiminde hayvanların her gün tam olarak doymuş şekilde eve gelmesinden şüphelenen babası bu durumda bir garipliğin olduğunu sezer ve gizlice Düzgün Baba’yı takip edip onu gözlemler. Onun babasını gören keçilerden biri meleyince Düzgün Baba babasını fark eder ve oradan uzaklaşarak dağda sır olur (Dalgıç, 2019, 73). Zaza edebiyatında da Düzgün Baba’ya yer verilir. Örneğin *Rêça Binbareke (Kutlu Yol)* kitabında yer alan “Poşmanîye (Pişmanlık)” hikâyesinde Düzgün Baba’nın nasıl sır olduğundan söz edilir. Anlatıya göre Düzgün Baba, arkasında babasının olduğunu fark etmeden onu sadece ismiyle anar. Arkasına dönüp de babasının orada olduğunu ve kendisini duyduğunu fark edince yaşadığı utanca dayanamaz ve dağa doğru kaçıp sır olur (Karakaş, 2016, 118). Görüldüğü gibi onun nasıl sır olduğuna dair farklı bir anlatı okura sunulur.

Nadîre Guntâş Aldatmaz’ın 2016 yılında yayımlanan *Piltane* romanında ise Almanya’ya gidecek olan anne, kızı Piltane ile vedalaşınca ona şunları söyler: “Seni ilk önce Düzgün Baba’ya emanet ediyorum. Hızır’ın koruması senin üstünde olsun. Bunların dışında dayının eşi buradadır, ne ihtiyacın olursa o karşılayacaktır.” (Aldatmaz, 2016, 142). Görüldüğü gibi anne, kızını herkesten önce Düzgün Baba’ya emanet eder. Ona göre kızını Düzgün Baba, Hızır gibi kutsal kişiler en iyi şekilde koruyacaklardır. Bu kişilerden sonra sıra akrabalara gelir. *Gula Xızirî (Hızır’ın Güllü)* kitabındaki “Hevalî (Arkadaşlar)” şiirinde ise şu satıra yer verilir: “*Düzgün Baba*

onlarla gitsin (onlara) sahip çıksın.” (Başı, 2012, 79). Arkadaşları yola çıkan şiir anlatıcısı Düzgün Baba’nın onlara eşlik etmesini ister. Bu şekilde onlar istedikleri yere sağ salım varabilecek ve kötülüklerden uzak kalabileceklerdir. *Sosine û Gulizare* (*Sosin ve Gülizar*) romanında ise karakterlerden biri liderleri için şunları söyler: “Allah, Hızır, Düzgün Baba senin liderliğini başımızdan eksik etmesin.” (Sertkaya, 2013, 381). O, kendi liderlerinden memnundur ve onun kendi başlarında kalması için Allah’a ve çeşitli dinî kişilere dualar eder. Bu şahsiyetlerden biri de Düzgün Baba’dır.

8.3. Munzur (Mızur) Baba

Munzur Baba Tunceli’deki önemli şahsiyetlerden biridir. Hakkında anlatılan bir efsane onun neden kutsal bir kişilik olarak görüldüğünü ortaya koyar. Dilşa Deniz’in de aktardığı gibi efsaneye göre Munzur, bir ağanın yanında çoban olarak çalışan bir gençtir. Ağa hacca gidince bütün işleri o ve ağanın eşi beraber yaparlar. Günlerden bir gün Munzur, hanımının yanına gider ve ağasının canının helva çektiğini eğer helva hazırlayabilirse onu ağaya ulaştırabileceğini ifade eder. Evin hanımı Munzur’un canının helva çektiğini ve utancından bunu doğrudan dile getiremediği için böyle bir şey söylediğini düşünür ve helvayı pişirir. Helvayı alan Munzur evden çıkar ve kısa bir süre sonra geri dönüp helvayı teslim ettiğini ifade eder. Evin hanımı da buna inanmış gibi yapıp konuyu kapatır. Ağa hacdan dönünce tüm köylüler onun elini öpmek için sıraya girerler. Çünkü hacdan gelenlerin elini öpmek bir gelenek haline gelmiştir. O an Munzur da sağdığı sütlerle insanların arasındadır ve ağa yaşanılanları kısaca köylülere anlatır ve asıl hacının yani kutsal kişinin Munzur olduğunu, onun elinin öpülmesi gerektiğini ifade eder. Anlatılanları duyan köylüler hep birden Munzur’a doğru yönelince Munzur şaşırıp mahcup olur ve geriye doğru kaçmaya başlar. Munzur nehrinin doğduğu yere varan Munzur oradan da dağlara doğru kaçmaya çalışır ancak elindeki süt yere saçılır ve orada bulunan kırk gözeden su fışkırmaya başlar. Bu şekilde Munzur nehri oluşurken Munzur da dağda sır olur (Deniz, 2011, 213). Zaza edebiyatında da *Cer Hard Cor Asmen* (*Aşağısı Yer Yukarısı Gök*) kitabındaki “Mordemê Wextê Verenî (Eski Zaman İnsanları)” hikâyesinde Munzur Baba ile karşılaşılır. Hikâyede maddi açıdan insanların ciddi yokluk çektiği yıllar yaşanır. Olayların geçtiği köyde yaşlı bir çift vardır ve onlar komşularının yardımıyla ayakta kalırlar. Günlerden bir gün yaşlı adam gece gördüğü rüyayı heyecanla eşine anlatır. Rüyada gencin biri, “Munzur Baba kendisini ayan etmiş. Tüm dünya âlemi çağırıyor” (Astore, 1994, 20) sözleriyle düğün davetiyesi dağıtır. Bu sözleri duyan yaşlı kadın heyecanlanır ve “Ya Munzur Baba, Ya Hızır, sen varsın!” sözleriyle heyecanını yansıtır. Yaşlı adam rüyasında düğüne gittiklerini ve mükellef sofralarda ziyafet çektiklerini aktarır. Düğünden sonra evine döndüğünde evde de bolluk ve bereketin olduğunu ekler. Mevcut fakirlikleri ve rüyadaki bolluk ve bereket tezdı onları biraz üze de umutsuzluğa kapılmazlar. Yaşlı adam birer keçi, koyun ve inekle giriştiği çabanın sonunda iki yıl içinde ahırını hayvanlarla doldurur ve yoksulluk sona erer. Yani Munzur Baba’nın müjdesini verdiği bolluk gerçekleşir. Görüldüğü gibi hikâyede Munzur Baba, verdiği müjdeleri gerçekleştiren büyük bir dinî şahsiyet olarak sunulur.

8.4. Goşkar (Koşkar) Baba

Goşkar Baba, Alevilikteki önemli dinî şahsiyetlerden bir diğeridir. Halkın yardım dilediği, adına kurbanlar adadığı önemli bir şahsiyettir. Fatoş Yalçınkaya’nın da ifade ettiği gibi bazı Aleviler, ziyaretleri kişileştirip onları çocuklarına kirve yaparlar. Goşkar Baba ziyareti de bunlardan biridir. Ziyaret, Bingöl Dağları’nın en yüksek

noktasında yer alır ve insanlar tarafından çok sık ziyaret edilir. Bu ziyaretlerde kurbanlar kesilir, dualar edilir ve türbe çocuklara kirve yapılır (Yalçınkaya, 2019, 134). Zaza edebiyatında da Goşkar Baba'ya yer verilir. *Deyndar (Borçlu)* romanı bunlardan biridir.

Deyndar (Borçlu) romanında Zarife isimli karakter bir çocuğunu kaybeder ve üç yıl hamile kalmaz. Bu da onu çok üzer. Bunu gören eşi onu alıp Goşkar Baba türbesine götürür. Buradaki ritüellerden biri kurban kesildikten sonra dileği olanların onu içlerinden geçirdikten sonra uykuya dalmalarıdır. Zarife de uykuya dalar ve uyandığında çok mutludur. Çünkü rüyasında nur yüzlü yaşlı bir dede bir yıl sonra onların bir erkek çocuklarının olacağını müjdelir ve isminin de Hüseyin konulmasını salık verir. Gerçekten de kadın hamile kalır ve bir yıl sonra erkek çocukları dünyaya gelir. Köylüler çocuğun adının ne olacağını sorunca baba şu cevabı verir: “Çocuğun ismini, bir yıl önce Goşkar Baba koydu. Artık biz ne diyebiliriz ki.” Görüldüğü gibi romanda, Goşkar Baba'nın olağanüstü bir kişilik olarak var olduğuna dair inancı pekiştiren bir kurguya yer verilir. O yardım istenilen biridir. Nitekim romanın devamında, sonraki yıllarda Hüseyin karakteri ameliyata girince annesinin ettiği duanın bir parçası şudur: “... ya Goşkar Baba! Hüseyin'im sıkıntıdadır. Gidip Hüseyin'ime arkadaşlık edin, ona kuvvet verin.” (Dersim, 2014, 29; 116). Deniz Gunduz'un 2010 yılında yayımlanan *Soro* romanında da Goşkar Baba'ya yer verilir: “Sonraki gün Goşkar Baba ziyaretinin günüydü. Goşkar Baba ziyaretinin gününde genç ve bekârlar köyden atlı şekilde gelip Goşkar Baba'ya giderlerdi.” (Gunduz, 2010, 321). Görüldüğü gibi genel olarak genciyle yaşlısıyla herkes Goşkar Baba ziyaretine gider ve orada isteklerini dile getirip onun gerçekleşmesi için Goşkar Baba'dan yardım isterler.

Gula Xizirî (Hızır'ın Güllü) kitabında ise “Tofan Bero (Tufan Gelsin)”, “Yar Kero (Yar Etsin)”, “Hevalî (Arkadaşlar)”, “Sewda To (Senin Aşkın)” şiirlerinde Goşkar Baba'ya yer verilir. “Tofan Bero (Tufan Gelsin)” şiirinde şu dizelere yer verilir: “Benim istediğim sensin / Goşkar Baba nasip etsin.” (Başı, 2012, 21). Seven, sevdiğine kavuşmak için Goşkar Baba'dan medet umar. “Sewda To (Senin Aşkın)” şiiri de bir aşk şiiridir: “Goşkar Baba yukarıdan bize bakıyor / Sen zalimsin gelip halimi sormuyorsun.” (Başı, 2012, 101). Burada seven kişi sevdiğinden karşılık bulamayınca âdeta onu Goşkar Baba ile korkutmak ister ve “yaptığın bu gönül kırıcı eylemi Goşkar Baba yukarıdan görüyor, bu durumdan korkmuyor musun?” minvalinde sözler dile getirir. “Hevalî (Arkadaşlar)” şiirinde ise arkadaşlara dua edilir: “Goşkar Baba onlarla gitsin (onlara) sahip çıksın.” (Başı, 2012, 79) Şiirde yola çıkan arkadaşlara dua edilir ve Goşkar Baba'nın onlara yoldaş olması temenni edilir. “Yar Kero (Yar Etsin)” şiirinde ise düşmana beddua vardır: “Goşkar Bana inşallah düşmanı kahreder.” (Başı, 2012, 53). Düşmana beddua edilirken Goşkar Baba'dan yardım istenir.

8.5. Pir Sultan Abdal

Pir Sultan Abdal, Aleviler için son derece önemli biridir. Öyle ki o, Alevilerin “Yedi Ulu Şair”i arasındadır. Onu önemli kılan ise hem büyük bir edebiyatçı hem de Alevilik inancının büyük bir savunucusu olmasıdır. Fatma Pınar Kuzu'nun da aktardığı gibi onun idamında politik atmosfer önemli bir faktör olmuştur. Sünni Osmanlı ile Şii Safevî arasındaki mücadele esnasında Anadolu'daki bazı Aleviler Safevîleri destekler. Hatta kimi araştırmacılara göre Anadolu'daki Aleviler Safevî otoritelerini kurtarıcı “Mehdi” olarak görürler ve bazı ayaklanmalar gerçekleştirirler. Pir Sultan'ın da bu ayaklanmalardan birine katıldığı ifade edilir. O, etrafındaki insanları da etkileyecek söylemlerde bulunur. Bunun üzerine Sivas valisi Hızır Paşa tarafından idam edilir

(Pınar Kuzu, 2018, 112-113). Zaza edebiyatında da az da olsa Pir Sultan'a yer verilir. *Zere Ra* (İçeriden) kitabında yer alan “Laser (Sel)” hikâyesi bunlardan biridir.

“Laser (Sel)” hikâyesinde yukarıda anlatılan gerçekliğe koşut bir kurgu söz konusudur. Yani resmî kurumlara, idarecilere şüphe ile bakan bir aile söz konusudur. Gülizar isimli karakter kızı Xece'nin ölümünden sonra psikolojik sorunlar yaşamaya başlar ve kuruntular hayatını esir alır. En büyük kuruntusu ise oğlu Seydali'nin köyde kalması durumunda onun da başına bir şeylerin geleceği korkusudur. Eşinin baskılarından kurtulmanın yolunu arayan Mehmet karakterine köylüleri Cebrail bir öneride bulunur. Cebrail bugün olmasa da birkaç yıl sonra resmî kişilerin Seydali'yi zorla da olsa yatılı okula alacaklarını hatırlatır ve ona oğlunu şimdiden yatılı okula göndermesini teklif eder. Mehmet ise bu teklife şu sözlerle karşı çıkar: “Çocukları, Pir Sultan'ı asan paşalara döndürüyorlar. Ne asıl kalır ne de nesil.” (Karakaş, 2014, 36). Görüldüğü gibi Mehmet karakteri bazı resmî kurumların kendi çocuklarını asıllarından uzaklaştırdıklarını düşünür. Hatta ona göre çocukları, kendi asıllarına düşman olacak şekilde yetiştiriliyorlar. Burada Pir Sultan'ın ölümüne göndermede bulunur ve çocuğunun yatılı okula gitmesi durumunda Pir Sultan'ı asan Hızır Paşa'ya döneceğini vurgular.

Gula Xizirî (Hızır'ın Güllü) kitabındaki “Madımak” şiirinde de Pir Sultan'a göndermede bulunulur: “*Sivas Pir Sultan'ın yeridir, şirindir.*” (Başı, 2012, 67). Şiirde Madımak olayından söz edilir. Madımak'ta insanların yakılması hadisesinin ayrıntılı şekilde ele alındığı bu şiirde Sivas'ın Pir Sultan'ın yeri olduğu ifade edilir. Yani yazar, Pir Sultan'a ve onun inancına yönelik bakışın ve davranışın bazı kişilerde değişmeden bugünlere ulaştığını vurgular. Bu bakış açısının yüz yıllar sonra Madımak'ta insanların ölümüne sebep olduğunu vurgular.

8.6. Heser (Şeker) Baba

Heser Baba önemli dinî şahsiyetlerden bir diğeridir. Kimileri ona Şeker Baba demektedir. Yılmaz Irmak'ın da aktardığı gibi, Hacı Bektaş Velî'nin onu Anadolu'ya gönderdiğine inanılır. Bu nedenle her yıl binlerce insan onun ziyaretine akın eder. Çocuk sahibi olmak isteyenler beşik şekli verilmiş olan bezleri dilek ağacına asarlar. Adak sözünü yerine getirmek isteyenler de oraya gidip kurbanlarını keserler. Ayrıca orayı ziyaret edenler yanında şeker götürürler. Çünkü şekerin orada kutsiyet kazanıldığına inanılır ve daha sonra bu şekerler şifa niyetiyle başta çocuklar olmak üzere insanlara dağıtılır (Irmak, 2018, 906). Zaza edebiyatında *Sosine û Gulizare* (Sosin ve Gülizar) romanında Heser Baba'ya yer verilir. Gülizar karakteri Heser Baba'nın türbesine gidip şu duayı eder: “Heser Baba!... Anneme şifa ver, ne olur!” Görüldüğü gibi roman karakteri şifa için Heser Baba'nın kapısını çalar. Onun insanlara şifa getirdiğine inanılır. Gülizar karakterinin annesi, kızından Bingöl Adaklı'da bulunan Heser Baba türbesinden “teberık” getirmesini ister. Teberık kutsal, bereketli demektir ve kutsal türbelerden getirilen herhangi bir şey olabilir. Nitekim romanda neyin getirildiği söylenmez. Yol boyunca Gülizar onu saygıyla avucunda tutar ve defalarca öpüp alnına götürür. Teberık'ı alan anne de onu öperek yastığının altına koyar (Sertkaya, 2013, 16; 44). Bu şekilde hem getirilen teberike hem de Heser Baba'ya duyulan saygı somutlaştırılmış olunur.

8.7. Tujik (Sultan) Baba

Tujik Baba Alevilerce kutsal kabul edilen kişilerden biridir ve onun ismi Tunceli Ovacık'ta bir dağa verilmiştir. Bölge halkına göre bu dağda görünmez gök gürtlüleri

ve ateş topları vücut bulmakta ve bu da bölgeyi düşmanlardan korumaktadır. Bunları sağlayan ise Tujik Baba ve diğer önemli dinî şahsiyetlerdir (Çakmak, 2012, 64). Zaza edebiyatında *Zere Ra* (İçeriden) kitabındaki “Hêlîyê Serê Tûjik Bavayî (Tujik Baba’nın Üstündeki Kartal)” hikâyesinde Tujik Baba’ya yer verilir. Hikâye Seyit Rıza’nın idam edildiği gece yaşandığı dile getirilen olayların edebiyatın kurgu dünyasına başvurularak anlatılması üzerine kuruludur. Metinde Seyit Rıza kartala benzetilir. Seyit Rıza’nın idam sehпасına götürülme anında tüm mahkûmların tek bir ağızdan bağırarak ortalığı inlettikleri dile getirilir. Tam bu anda gök gürlemesinin gerçekleştiği ve altı şimşegin Munzur dağında çaktığı vurgulanır. Nitekim o gece Seyit Rıza ile beraber altı kişi idam edilir ve çakan şimşekler bu kişileri sembolize eder. Oğlunun kendisinden önce idam edildiğini gören Seyit Rıza’nın “Oğlum!” diyerek haykırdığı ve ardından idam sehпасına yürüyerek ipi boynuna kendisinin geçirdiği ve ayağının altındaki sehpayı da kendisinin devirdiği ifade edilir. O an bir kartalın şehrin üstünde birkaç tur attıktan sonra Tujik Baba’ya konduğu aktarılır. Görüldüğü gibi Seyit Rıza öldükten sonra şehrin koruyucusu olduğuna inanılan Tujik Baba’ya konar ve öldükten sonra da onun halkının korucusu olmaya devam edeceği ima edilir.

8.8. Babamansurlu Seyid Nesimi ve Celal Abbas

Seyid Nesimi ve Celal Abbas Aleviler için önemli dinî şahsiyetlerdendir. Zaza edebiyatındaki eserlerde genelde bu iki isim birlikte yer aldığı için onları aynı başlık altında ele alacağız.

Seyid Nesimi, 1860 yılında Erzincan’da dünyaya gelir. Henüz küçük yaşta babasını kaybeder ve amcası tarafından büyütülür. 1948 yılında vefat eder ve Varto’nun İçmeler (Raqasan) köyünde defnedilir. Onun bulunduğu yer türbe haline getirilmiştir ve her yıl binlerce insan tarafından ziyaret edilir. Fatoş Yalçinkaya’nın da ifade ettiği gibi Varto’da üzerinde oda inşa edilen tek yatır Seyid Nesimi’ye aittir. Bu odalarda genelde hastalar şifa bulmaları amacıyla uyutulurlar. Ayrıca Alevilik inancında rüyalar çok önemli bir yer tutar. Çünkü rüyalar vasıtasıyla kutsalla iletişime geçildiğine ve gelecekte haber alındığına inanılır (Yalçinkaya, 2020, 173; 177). Bu nedenle hasta olmayan insanlar da bu tür yerlerde uyurlar. Seyid Nesimi’nin türbesinin kapısında “İyiler iyidir” yazısı mevcuttur. Bu sözün bir hikâyesi vardır. Nitekim Zaza edebiyatında bu olay doğrudan kendisine yer bulur. *Roj Ma De Şewle Dano (Güneş Biz De Işıldar)* kitabında yer alan “Ma Doman Bime (Biz Çocuktuk)” şiirinde olay şu şekilde aktarılır:

“Sizler Pir Nesimi’yi görmediniz” derlerdi büyüklerimiz

“Hızır’ın ta kendisiydi.”

Her ne zaman Seyid Nesimi’nin bahsi edilse

Elleri kendi kendine dudaklarının üstüne giderdi

Dualarını ederlerdi.

Derlerdi: “Siz onun nasıl biri olduğunu görmediniz”

Bir gün kaymakam ona sorar:

“Kimi iyi görüyorsun Nesimi, Alevileri mi Sünnileri mi?”

Keskin gözler ve yüksek sesle der:

“İyiler iyidir Kaymakam Bey!” (Gedik, 2012, 25).

Bu sohbetten sonra büyük bir derinliği olan bu söz insanlar tarafından duyulur ve yaygınlaşır. Nitekim Seyid Nesimi vefat edince de onunla özdeşleşmiş olan sözü türbesinin kapısına asılır.

Celal Abbas ise Hz. Ali'nin oğludur ve Alevilik inancının temel yapı taşlarından biri olarak görülür. Zaza edebiyatında da genelde Seyid Nesimi ve diğer önemli kişilerle beraber ona yer verilir. Memê Koêkorta'nın 2001 yılında yayımlanan *Reuka Doy (Ayrılan Tulumu)* kitabında yer alan “Şiliya Usari (Bahar Yağmuru)” bu metinlerdendir. Olaylar Seyid Nesimi'nin türbesinin bulunduğu Varto'nun İçmeler (Raqaşan) köyünde geçer. Hikâye, hayvanlarını otlatmaya götüren küçük bir çocuğun yaşadığı korku ekseninde yazılmıştır. Şiddetli gök gürlemelerinin, şimşeklerin, kapalı havanın olduğu bir günde çocuk, canavarların, cinlerin ortaya çıkıp kendisine saldıracağını düşünüp korkar. Tam o an başka bir köylü çocuğun yanına gelir ve onu sakinleştirmeye çalışır. Ancak doğa şartları o kadar ürkütücüdür ki o da korkar ve şu duayı eder: “Ey pirim Seyid Nesimi! Ey Celal Abbas! Ey kelek ve gemilerin Hızır'ı! Kimseyi darlıkta bırakmayın! Bizi ve komşularımızı kötülükten uzak tutun.” (Koêkorta, 2001, 33). Görüldüğü gibi bu bölge insanı korktuğu zaman Seyid Nesimi, Celal Abbas, Hızır gibi dinî şahsiyetlerden yardım ister. Aynı kitapta yer alan “Us u Ase (Us ve Ase)” hikâyesinde de Celal Abbas ve Seyid Nesimi'ye göndermede bulunulur. Us ve Ase karakterlerin isimleridir. Us, Ase'yi sever ancak başkaları Ase'ye talip olunca onunla evlenememe korkusu onu sarar. Bu anlarda komşularından biri şu duyayı eder: “Hızır sizlerin kelek ve gemilerinizde olsun! Oğul oğul pirim Seyid Nesimi sizlerle olsun!” Aynı kişi diğer duasında ise şunları dile getirir: “Oğul, oğul nereye gidersen Celal Abbas seninle olsun!” (Koêkorta, 2001, 65). Görüldüğü gibi bu hikâyede de Seyid Nesimi ve Celal Abbas yardım istenilen kişilerdir.

Sonuç

Edebiyat sahası eski zamanlardan beri kültürlerin ve inançların yaşatılıp sonraki nesillere aktarılmasında önemli rol oynamıştır. Kültür ve inancının yok olmasını istemeyen hatta bunların daha yaygın şekilde yaşam alanı bulup varlığını devam ettirmesini isteyen yazarlar eserlerinde bu konulara bilinçli olarak yer verip okurlarında bir farkındalık yaratmak isterler. Ülkelerin ana akım olmayan inanç ve kültürlerine mensup yazarlar bu konuya daha fazla önem verirler. Alevi Zaza yazarlar bu gruba mensupturlar. Onların dilleri olan Zazaca ve inançları olan Alevilik ana akım dil ve inanç değildir. Bu nedenle eserlerini kendi dilleri olan Zaza dilinde yazan Alevi Zaza yazarlar onu yaşatma amacı güderler. Öte yandan onlar Alevilik inancının unsurlarını eserlerine serpiştirerek onun da yok olmayıp yeni nesillere aktarılması amacını güderler. Bu durumun doğal sonucu olarak Alevilik inancının ritüelleri, dinî şahsiyetleri, tarihî hadiseler ve Alevi toplumunun sosyal örgütlenme biçimi eserlerde kendisine yer bulur. Örneğin Alevi Zaza yazarların eserlerinde Kerbela hadisesi, On İki İmam orucu ve aşure konularına yer verilir. Yazarlar Kerbela'da yaşanan trajik ölümün unutulmasını istemezler. Nitekim bu trajik ölümün yasını tutmak için tutulan On İki İmam orucuna ve oruçtan sonra hazırlanan aşureye de fazlasıyla göndermede bulunurlar.

Alevi toplumunun önemli sosyal kurumlarından olan musahiplik, dinî örgütlenmenin en önemli sacayaklarından olan Pirlık ile âdeta Alevilik yoluna girişi sağlayan ikrar konuları da yazarlarca önemsenen konulardır. Düşkünlük gibi inançlı Alevilerin kaçındığı toplumsal karşılığı olan cezalandırmayı da yazarlar eserlerine dâhil ederler. Bu şekilde Alevi toplumunun sosyal yapısı da korunmaya çalışılır. Okurlar, yeni yılın başlangıcı olarak görülen ve toplumsal dayanışmayı, yardımlaşmayı sağlayan Gağan bayramı ile güneş duası, gülbank gibi dinî ritüellerle de eserlerde karşılaşır. Yazarlar, geçmişten bugüne Alevilerce kutsal kabul edilen dinî şahsiyetlere de yer verirler. Hızır, Düzgün (Duzgin) Baba, Munzur (Mızur) Baba, Goşkar (Koşkar)

Baba, Pir Sultan Abdal, Heser (Şeker) Baba, Tujik (Sultan) Baba, Babamansurlu Seyid Nesimi ve Celal Abbas eserlerde kendilerine yer bulan dinî şahsiyetlerdir.

Kaynaklar

- Aldatmaz, Nadîre Guntaş. *Piltane*. İstanbul: Vate Yayınları, 2016.
- Aslan, Cengiz. *Moriber*. İstanbul: Kardelen Yayınları, 2011.
- Azar, Birol. “Sözlü Geleneğin Kurumsallaşması: Geleneğin Geleceğe Musahiplik Örneği”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 2/3 2013, 74-87.
- Başı, Xidirê. *Gula Xizirî*. İstanbul: Vate Yayınları, 2012.
- Bozkuş, Metin. “Aşûre günü, Muharrem Mâtemi/Orucu ve Sivas’ta Aşûre Uygulamaları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 2008, 33-61.
- Cengiz, Daimi. “Dersim Aleviliğinde Güneş Duası -Dini Sembol Minnet-”. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 2021, 699-706.
- Çağlayan, Hüseyin. “Türkiye Toplumunda Zazaların Sosyolojik ve Demografik Durumu”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/111 (2020), 145-159.
- Çakmak, Yalçın. *Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı ve Bektaşilik (Tarih - İnanç ve Doktrin- Ritüel)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Çem, Munzur. *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği (Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş)*. İstanbul: Vate Yayınları, 2009.
- Çem, Munzur. *Gula Çemê Pêrre*. İstanbul: Vate Yayınları, 2019.
- Çem, Munzur. *Hewnê Newroze*. İstanbul: Vate Yayınları, 2005.
- Çıblak Coşkun, Nilgün. “Tahtacı Yol ve Erkânında Dört Kapılı Ahiret Kardeşliği”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 19 2019, 49-80.
- Çınar, Ali Abbas. “Alevilerde Hızır Kültü ve Ritüelleri”. *Millî Folklor* 16/126 2020, 63-74.
- Çiçek, Ali Aydın. *Teberik*. İstanbul: Vate Yayınları, 2010.
- Dalgıç, Perihan. *Alevi İnançında Deyişler: Tunceli Örneği*. Tunceli: Munzur Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dehqan, Mustafa. “A Zazaki Alevi Treatise from Diyarbakir”. *Journal of the Royal Asiatic Society* 20/3 (2010), 1-12.
- Demirel, Lorin. *Vîndîbîyaye*. İstanbul: Vate Yayınları, 2014.
- Deniz, Dilşa. *Dersim İnanç Sembolizmi*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Dêrsim, Hesên Dilawer. *Deyndar*. İstanbul: Vate Yayınları, 2014.
- Erdem Kük, Didem Gülçin. *Alevi-Bektaşî Gülbânkaları -Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım-*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Ersal, Mehmet–Ersöz, Serpil. “Alevi Gülbenglerinin Temel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 65 2013, 53-80.
- Ertuğrul, Muzaffer. “Mûsâ Peygamberin Yol Arkadaşı Hızır’ın Kimliği”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2021), 293-332.
- Gedik, Akman. *Roj Ma De Şewle Dano*. İstanbul: Vate Yayınları, 2012.
- Gündüz, Deniz. *Kilama Pepûgî*. Ankara: Vartan Yayınları, 2000.
- Gunduz, Deniz. *Soro*. İstanbul: Vate Yayınları, 2010.
- Irmak, Yılmaz. “Bingöl’de Bulunan Türbeler ve Ziyaret Yerleri”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/6 2018, 899-914.
- Karakaş, Hüseyin. *Rêça Binbareke*. İstanbul: Roşna Yayınları, 2016.
- Karakaş, Hüseyin. *Zere Ra*. İstanbul: Roşna Yayınları, 2014.

- Karataş, Kenan. *Anadolu'nun Kadim Halkı Zazalar (Deylemliler) ve Zazaca*. İstanbul: Fam Yayınları, 2016.
- Kaya, Mehmed S. *Zaza Kürtler*. İstanbul: Rupel Yayınları, 2014.
- Kemal, Astore. *Cer Hard Cor Asmen*. İstanbul: Doz Yayınları, 1994.
- Keskin, Mesut. "Zaza Dili". *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2015), 93-114.
- Koşkorta, Memê. *Reuka Doy*. İstanbul: Tij Yayınları, 2001.
- Mergariji, Heqie. *Budelaê Girşi*. İstanbul: Pirevi Yayınları, 1996.
- Özdemir, Ali Rıza. "Alevi-Bektaşî Yolunda İkrar Kavramının Kuramsal Çerçevesi". *Kültür Araştırmaları Dergisi* 12 2022, 174-200.
- Pınar Kuzu, Fatma. "Pir Sultan Abdal'ın Şiirlerinde Turna Motifi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 88 2018, 111-122.
- Sertkaya, İlhamî. *Sosine û Gûlîzare*. İstanbul: Vate Yayınları, 2013.
- Solmaz, Ceyhun - Çelik, Hasan. "Buyruklara Göre Talip, Pir ve Mürşit İlişkileri". *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 2014, 33-52.
- Tankut, Hasan Reşit. *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler*. Ankara: Kalan Yayınları, 2000.
- Topaç, Bedriye. *Wextê Heskerdişî*. Diyarbakır: Roşna Yayınları, 2013.
- Wakamatsu, Hiroki. "Küreselleşen Alevilikte Ocak Dedelik-Seyitlik Hakkında Bir Antropolojik İnceleme". *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1. Cilt*. ed. Mehmet Yazıcı. 95-111. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Yalçinkaya, Fatoş. "Alevilikte Kutsal Mekân Anlayışı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Diyarbakır ve Varto Alevileri Örneği". *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği) – I*. ed. Bülent Akın. 149-187. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2020.
- Yalçinkaya, Fatoş. "Varto Alevilerindeki Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Araştırma". *Alevilik Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi* 19 2019, 113-152.
- Yaman, Ali. "Alevilikte Toplumsal Kontrol Kurumu: 'Düşkünlük'". *Geçmişten Günümüze Alevilik Kültürü*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 203-211. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Yıldızhan, Veysel. "Nuştoxê Çimeyanê Tewr Verênanê Kirmanckîyan û Nuşteyê Înan (1798-1903)". *The Journal of Mesopotamian Studies* 5 (Zazalar ve Zazaca Özel Sayısı) (2020), 112-135.
- Yılmaz, Hüseyin. "Kerbela Olayı ve Günümüze Yansıması". *MANAS Din Bilimleri Dergisi* 2/2 (2023), 70-77.
- Zilan, Bilal. "Zazaların Kendini Adlandırma Biçimlerine Dair Tarihsel Bir Çözümleme". *Sözden Yazıya Zazaca*. ed. Nurettin Beltekin ve Ahmet Kırkan. 305-360. İstanbul: Peywend Yayınları, 2019.

Extended Abstract

The field of literature has played an important role in keeping cultures and beliefs alive and transferring them to subsequent generations since ancient times. Authors who do not want their culture and beliefs to disappear, and even want them to find a more widespread living space and continue their existence, consciously include these issues in their works and want to raise awareness among their readers. Authors from non-dominant and non-mainstream beliefs and cultures attach more importance to this issue. Approximately half of the Zaza people living in Turkey are Alevi and the other half are Sunni. While Sunnism is the dominant and widespread denomination in Turkey, Alevism is a non-mainstream denomination. Since the Zaza language is an endangered language, both Alevi and Sunni Zaza authors write their works in Zazaki in an effort to prevent their language from extinction. Alevi authors have another concern and aim. They are also concerned about keeping the Alevi belief alive. For this reason, the Alevism

belief finds a place in the works of almost all Alevi Zaza authors. Any reader who does not have any knowledge about Alevism can gain comprehensive knowledge about the Alevism belief by simply reading the works of Alevi Zaza authors. As a result of this situation, the rituals of the Alevi belief, religious figures, historical events and the social organization of the Alevi society find a place in the novels, poetry and story books written by Alevi Zaza authors. To illustrate, the Battle of Karbala, the Twelve Imams fast and Ashura topics are included in the works of Alevi Zaza authors. Alevi authors do not want the tragic deaths in Karbala to be forgotten. They make many references to the twelve imams fast held to mourn these tragic deaths and to the ashura prepared after the fast. The subjects of Musahiplik (companionship), which is one of the important social institutions of the Alevi society, Pirlik (Elderly), which is one of the most important pillars of the religious organization, and Ikrar (confession), which virtually provides entry into the path of Alevism, are also important subjects given importance by the authors. In most societies, customary (traditional) law is also applied. In societies, unwritten but binding and sanctioning legal systems are formed over time in line with traditions and beliefs. Various punishments are also given to those who do not comply with the rules set by society. In Alevi society, the most important such punishment is “Düskünlük (to exclude someone from society).” Authors include the punishment of Düskünlük, which is a severe punishment that faithful Alevis avoid, in their works. In the Alevi belief, the sun is considered sacred. According to the Alevi belief, the sun symbolizes the Prophet Muhammad. For this reason, Alevis pray by turning to the sun at sunrise and sunset. Alevi writers include the sanctity of the sun in their works. The Gagan holiday is celebrated as the beginning of the new year by the Alevis in different cities, especially among the Alevis of Tunceli, Mus, Erzincan, Sivas and Bingöl. In some works of Zaza literature, encyclopedic information is given about Gagan. Gulbanks are the religious canticle of the Alevi and are sung in religious rituals. Alevi Zaza authors also refer to this issue in their works. In their works, the authors include these religious figures considered holy by the Alevis: Hızır, Duzgun (Duzgün) Baba, Munzur (Mizur) Baba, Goskar (Koshkar) Baba, Pir Sultan Abdal, Heser Baba, Tujik (Sultan) Baba, Babamansurlu Seyid Nesimi and Celal Abbas.

